

FIATALOK DEMOKRÁCIA-REPREZENTÁCIÓJA¹⁵

Absztrakt

A tanulmányban egy európai kutatás (MYPLACE projekt) magyar adatbázisán (N=1.200 fő), a 15-26 éves fiatalok vizsgálata alapján a következő kérdésre próbáltunk válaszolni: hogyan jellemezhető a fiatalok demokráciáról alkotott értelmezése és milyen szocializációs tényezők befolyásolják leginkább a fogalom értelmezését. A vizsgálat koncepciója nem előzetes kutatói konstrukciók szerint, hanem a szociális reprezentáció elméletéhez és egyik módszertani lehetőségéhez (asszociációk) kapcsolódott. Az eredmények a demokrácia antiliberalis és inkább negatív tartalmú reprezentációjára utalnak, melynek alakításában nem a nyílt politikai aktivitásnak, hanem „rejtett” szocializációs hatásoknak van szerepe.

Social representation of democracy among young people

In our study, on the Hungarian database (N = 1,200 people) of a European research (MYPLACE project), based on an examination of the young (15 to 26 year-old) population, answer was sought to these one question: how is can we characterize young people's perception of democracy, and, what socialization factors most affect the interpretation of the concept. Examination of the interpretation of democracy was not carried out according to preliminary research designs but on the basis of social representation theory and one of its methodological possibilities (associations). The results suggest an anti-liberal democracy representation, one that can more be characterized by a negative content, and which shows links mostly to „hidden” political activity.

A „demokrácia” politikatudományi és/vagy szociológiai elemzésben is használható részletes tárgyalására többek között a definiálás problémája miatt sem vállalkozhatunk. A meghatározás nehézségét

többek között az is jelzi, hogy a társadalomkutatók rendkívül sokféle módon értelmezik a demokrácia fogalmát (Dahl 1971; Pennock 1979; Vanhanen 1990; Rueschemeyer et al 1992).

A különböző demokrácia-elméletek leginkább ismert tipológiája az egyéni szabadságot előtérbe helyező angolszász liberális demokráciát, illetve a népszuverenitást preferáló európai kontinentális típusú demokráciát különíti el (Sabine 1952).

Számos politikatudománnyal foglalkozó kutató a mellett foglal állást, hogy a demokrácia-elméletek alapvetően két csoportot alkotnak. Az egyik csoportba tartozó elméletek az egyéni szabadságnak, míg a másik csoportba sorolható elméletek a népszuverenitás érvényesítésének adnak elsőbbséget (Thomassen 1995). A kétféle csoportot a legkülönbözőbb elnevezésekkel illetik. Az egyik típust angolszász liberális demokráciának nevezik, míg a másik csoportot európai kontinentális típusú demokráciának (Sabine 1952).

A demokrácia-típusokkal és a demokrácia empirikus vizsgálatának lehetőségeivel csak részben foglalkoztak a rendszerváltást követő, a fiatalok eltérő mintáin végzett survey típusú adatfelvételeknek (Szabó – Örkény 1996; Szabó – Kern 2011; Murányi 2011) csak részben volt kutatási témája a demokrácia fogalma vagy értelmezése, illetve empirikus vizsgálatának lehetősége.

A fiatalok alacsony szintű politikai ismeret-szintjét (parlamentari viszonyok, a demokrácia intézményeinek funkciói: hatalommegosztás, a jogrend garanciái, politikai ideológiák), a politikai alapintézmények (választás, helyi önkormányzat, politikus, kormány) és ideológiák negatív érzelmi megítélését már a kilencvenes évek közepén, a 18-19 éves utolsó éves középiskolások körében végzett vizsgálat eredményei jelezték (Szabó – Örkény 1996).

A későbbi ifjúságszociológiai kutatások (Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008) eredményeinek összehasonlítása alapján a 15-29 évesek csoportjában „...a politikai érdeklődés beállt, alapvetően alacsonynak tekinthető szintjéről beszélhetünk” (Szabó – Kern 2011:44).

15 Írásunk kapcsolódik az *Educatio* 2017/1. számában hamarosan megjelenő tanulmányunkhoz (A demokrácia szociális reprezentációja az ifjúság körében).

A 2005-ben készült kutatás¹⁶ egyik kérdés-blokkja a három évvel később végzett vizsgálatban is szerepelt. Az ország aktuális helyzetének megítélése nyilván mindkét esetben befolyásolta a politikai állapotokra vonatkozó kijelentések elfogadását vagy elutasítását. Az önmagát természetesen demokratikusnak minősítő politikai rendszerről alkotott vélemények mögött a demokrácia gyakorlata feletti ítéletet feltételezhetjük, mivel a középiskolások többsége 2005-ben és 2008-ban is elfogadta a „vezér” és az „erőszak” szükségszerűségét megfogalmazó kijelentéseket.¹⁷ A demokráciát, mint politikai rendszert a fiataloknak csak kisebbségként preferálja. A 2008-ban lebonyolított nagymintás ifjúságkutatás eredményei a 15-29 évesek a demokráciához való ambivalens viszonyát mutatják: a válaszadók csupán 40 százaléka véli a demokráciát a legjobb politikai rendszernek, 14-14 százalékukszerint (bizonyos körülmények között) a diktatúra jobb, illetve bizonytalan, míg egyharmadrészükszámára mindegy, hogy demokratikus vagy diktatórikus a politikai környezet (Szabó – Kern 2011).

A tizenévesek demokrácia-értelmezését jellemző vizsgálat, 2010-ben készült kérdőíves kutatás¹⁸ fő célkitűzése a családi politikai szocializációs folyamatok komplex leírása volt (Csákó et al 2010). A kutatás során a demokrácia értelmezését nem valamelyik elméleti koncepcióhoz igazodva vizsgáltuk, hanem a demokrácia olyan potenciális elemeit soroltuk fel, amelyek fogalmi szinten elkülöníthetők

(a fiataloknak azt kellett megítélni, hogy mennyire tartják a demokrácia részének a felkínált elemeket). Az egyik csoportot a francia forradalom hármasszavának (szólásszabadság, egyesülési szabadság, törvény előtti egyenlőség, szolidaritás a rászorulókkal) kereteihez illeszkedő egyéni, illetve kisebbségi jogok érvényesülése (a magánélet tiszteletben tartása, a kisebbségi jogok érvényesülése), valamint a társadalom működésének normatív kritériumai (a törvények betartása, társadalmi igazságosság, a társadalmi különbségek csökkentése) alkotják. A másik csoportba sorolható lehetséges elemek mindegyike a politikához kapcsolható, melyek együttesen a pluralizmust és a választható politizálás szabadságát (politikai választás lehetősége, beleszólás a politikába, többpártrendszer) hangsúlyozzák.

A 2005-ben (Csákó 2007) és 2008-ban¹⁹ végzett kutatások eredményeihez hasonlóan, a fiatalok 2010-ben is leginkább a törvények betartását, a szólásszabadságot és a politikai választás lehetőségét, valamint a magánélet tiszteletben tartását és a törvény előtti egyenlőséget tartják a demokrácia részének. A demokrácia politikai elemeinek (beleszólás a politikába, többpártrendszer) most is alacsonyabbak az átlagpontjai és változatlanul a kisebbségi jogok érvényesülését sorolják legkevésbé a demokrácia fogalmába. Azt mondhatjuk, hogy a demokrácia fogalmának értelmezését ugyanazon kérdéssel vizsgáló kérdőíves kutatások eredményei a fiatalok demokrácia-értelmezésének inkább jogi és normatív, mint politikai jellegére utalnak.²⁰

A többváltozós elemzés (faktoranalízis) eredménye alapján két típussal jellemezhetjük a középiskolás fiatalok demokrácia-értelmezését. Az első típus (Civil demokrácia) leginkább a felvilágosodás eszméit tükröző hármasszavak, az egyéni és a kisebbségi jogok, valamint a társadalmi szintű normatív elvárások együttes preferálását tartalmazza. Ezzel szemben a második típust (Politikai-jogi de-

16 A 2005 decemberében, az oktatási jogok biztosának támogatásával készült kutatás a 9. és 11. évfolyamos középiskolás tanulókat négy megyében (Baranya, Fejér, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg) és a fővárosban reprezentáló, önkitöltős kérdőíves adatfelvétel mintája N=7.029 fős volt. A kutatás lebonyolításában az ELTE, a Debreceni Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem szociológus hallgatói mellett a Debreceni Egyetem Egészségügyi Főiskolai Kar, valamint az Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet és a Kurt Lewin Alapítvány működött közre.

17 A két kijelentés: „Magyarországnak nem törvényekre, hanem keménykezű vezetőre van szüksége”. „Olyan pártra van szükség, amelyik nem csak beszél, de ha kell, oda is üt”.

18 A „Családi politikai szocializáció” (OTKA K78579) kutatás öt egyetem (ELTE, Debreceni Egyetem, Pécsi Tudományegyetem, Szegedi Tudományegyetem, Szechenyi István Egyetem) és egy kutatóintézet (Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet) együttműködése alapján, az utolsó éves középiskolás magyar fiatalok N= 4.108 fős (évfolyam és iskolatípus alapján reprezentatív) mintáján készült.

19 A 2008-ban lebonyolított „Iskola és társadalom, 2008” kutatás a 15-16 éves magyar fiatalok N=5.962 fős reprezentatív mintáján készült. A vizsgálat négy egyetem és két kutatóintézet együttműködése alapján, az ELTE koordinálásával készült. A kutatás kérdőíve gyakorlatilag megegyezett a 2005-ben, ugyanezen populáción végzett vizsgálat kérdőívével.

20 A 2005. évi kutatást elemző Csákó Mihály találó megfogalmazása szerint: „...a középiskolások leginkább az egyén védelmére szolgáló berendezésnek tekintik a demokráciát” (Csákó 2007:3).

mokrácia) a demokrácia politikai értelmezésének dominanciája jellemzi, mivel a politikai választás és beleszólás mellett a többpártrendszer együttes hangsúlyozását figyelhetjük meg.²¹ Az azonos módon operacionalizált változókkal három évvel később végzett kutatás elemzése során sem különültek el az értelmezési típusok (Csákó 2007; Murányi 2010).

A 2005-ös és 2008-as adatfelvételek újraelemzése látszatra paradox eredményeket tárt fel: annak ellenére, hogy a fiatalok az alapvető demokratikus értékeket nem utasítják el Magyarországon, a fiatalok csaknem egyöntetűen elutasították a parlamenti képvisellel rendelkező pártokat és politikusokat. Az alapvető demokratikus értékek rangsorolásának elemzése azonban arra is rávilágított, hogy legfontosabbnak az egyén, azaz saját, egyéni jogaik tiszteletben tartását, legkevésbé fontosnak mások, illetve más kisebbség jogainak tiszteletben tartását tartják. Láthatólag a fiatalok nem értelmezték az általuk elfoglalt álláspont alapvető ellentmondásosságát: hogyan várhatnánk el egyéni jogaink tiszteletben tartását abban az esetben, ha ugyanakkor mások, vagy kisebbségi csoportok jogainak tiszteletben tartását mi magunk legkevésbé tartjuk fontosnak?

Ugyancsak riasztó, hogy a válaszadók kevésbé tekintették fontosnak a politikai döntések befolyásolásának képességét és lehetőségét is. Ez a tény azért megdöbbentő, mert azt mutatja, hogy ez utóbbi, bármely demokratikus politikai rendszer lényegét, és a demokratikus rendszer minőségét meghatározó tényező alapvető fontossága teljesen ismeretlen a fiatalok számára. Ez a tény ugyanakkor azt is jelzi, hogy a magyar tizenéves fiatalok körében a legfontosabb értékkel kapcsolatban nem alakul ki

21 A demokrácia értelmezésének politikai tartalmak alapján elkülönült típusa a magyar felnőtt lakosságnak is sajátja. A kilencvenes években, felnőtt mintákon végzett kutatások azt igazolták, hogy a posztkommunista országok, így Magyarország polgárainak demokrácia képe politikai-institucionális, morális és a gazdasági-szociális dimenzióval jellemezhető (Bruszt – Simon 1992; Simon 1996; Erős et al 1997). A szociális reprezentáció elméletéhez kapcsolódó nemzetközi összehasonlító vizsgálat (Erős et al 1997) tenni a hivatkozást egyik fontos következtetése volt, hogy a demokráciáról alkotott „mindennapi” elképzeléseknek vannak univerzálisnak mondható sajátosságai, de az, hogy egy-egy ország polgárai miként látják saját országukban a demokrácia helyzetét, nagyon is függ a történelmileg kialakult mentalitásoktól és a társadalmi, politikai, gazdasági konfliktusok pillanatnyi állásától.

az a kötődés, melynek a politikai szocializáció folyamatában feltétlenül ki kellene alakulnia.

Ebben a folyamatban centrális és meghatározó szerepe van a fogalom és a demokratikusnak tekintett politikai rendszer értelmezésének. Ennek érdekében úgy véljük, hogy a fiatalok demokrácia-értelmezésének kérdőíves adatfelvételek alapján történő vizsgálata mellett más típusú módszertan alkalmazása egyrészt teljesebb, másrészt eltérő megismerési dimenziókat nyújthat a fogalom értelmezéséről. A későbbiekben részletesen tárgyalt szociális reprezentáció megfelel e kritériumnak: lényegéből eredően kvalitatív módszertanra támaszkodik, de ugyanakkor a survey módszerhez is kapcsolódhat.

A survey kutatások mellett más módszertani megközelítések alkalmazását az is indokolja, hogy a demokráciával kapcsolatos többnyire kérdőíves kutatások alapján készült hazai beszámolók gyakorlatilag nem foglalkoznak a fogalom mérésére vonatkozó kritériumok (reliabilitás, validitás) megfeleltetésének problémáival. Többnyire arról sem olvashatunk, hogy a válaszadó fiatalok milyen jelentést tulajdonítanak meghatározó fogalmaknak, milyen dimenziókban és milyen mértékben ismerik a vizsgált fogalmakat. Ennek megfelelően a kutatónak, illetve a kutatási beszámoló olvasójának leginkább csak feltételezése lehet arról, hogy az előzetes konceptualizálás alapján (vagy annak hiányában) kialakított állításokra (itemekre) vagy direkt kérdésekre reagáló válaszadók milyen szubjektív jelentéssel ruházzák fel a vizsgálat tárgyát jelölő fogalmat.

A fiatalok demokráciáról kialakult szociális reprezentációját egy nemzetközi kutatás adatai alapján vizsgáljuk. A kérdőíves kutatás a Myplace projekt²² keretében 2012. június-júliusban két magyarországi kisváros (Sopron és Ózd) 15-26 éves lakosságának N=600-600 fős valószínűségi mintáján készült.²³

A Myplace egyik kiemelt kutatási célja volt, hogy az európai fiatalok körében mennyire elterjedt és milyen mértékben támogatják a szélsőjobboldali ideológiát, hogyan jellemezhető a különböző ki-

22 *Memory, Youth, Political Legacy And Civic Engagement*, FP7-SSH-2010-1, GA Number: 266831

23 A kutatás, illetve a minta további leírása Sik Domonkos írásában (A radikalizmus inkubációja Magyarországon – Sopron és Ózd esete, *Metszetek*. Vol. 5 (2016) No. 3) olvasható.

sebségi csoportokkal szembeni negatív attitűdök (xenofóbia, kirekesztés, jóléti sovinizmus).

A projekt koncepciója szerint a fiatalok populizmusának és radikalizmusának részvételi formáit befolyásoló tényezők és az aktivizmus motivációinak mikro-szintű megismerése a helyi környezethez kapcsolódik. Az etnográfiai módszertanhoz kapcsolódó case study mintavételt preferáló kutatás koncepciója szerint a jól megválasztott helyszín adatai jobban jellemzik az országon belüli sajátosságokat, mint a nemzeti szintű átlagolt adatok. Mivel a fiatalok radikalizálódását meghatározó tényezők (nyilván) országonként és országon belül is sokfélék lehetnek, ezért a kutatási helyek kiválasztásához nem közös kritériumokat, hanem olyan egyenlőtlenséget jól leképező helyi tényezőket jelöltek ki,²⁴ amelyek összefügghetnek a radikalizmusra való fogékony-sággal (Pollock – Hilary 2012).

A szociális reprezentáció elmélete

A „szociális reprezentáció” meghatározása – „...a közös jelentések konszenzuális világa, amiben a csoporttagok kommunikálnak és interakcióban vannak” (Purkhardt 1993:75) – és folyamata (lehorgonyzás és objektiváció) szorosan kapcsolódik a társadalmi identitáshoz, mivel tartalmazza a csoporttagok közös világukról alkotott interpretációját. A szociális reprezentáció elmélete ily módon közeli kapcsolatot feltételez a szociális reprezentáció és a csoportfolyamatok, különösen a szociális identitás létrehozása és kifejezése között.

A szociális reprezentációk integrálják az egyéni gyakorlatokat, ugyanakkor kollektív szociális normákat, értékeket és tudásokat prezentálnak (Meier – Kirchlern 1998). A csoportban zajló interakciók során keletkező szociális reprezentációk gyakran narratív formában jelennek meg, biztosítva a csoport történetiségét és időbeni folytonosságát (Vince – Köváriné 2003).

A szociális reprezentáció elmélete, illetve az eredeti teóriához kapcsolódó további elméletek

24 Néhány javasolt kritérium a helyszínek kiválasztásához: differenciáló társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek, politikai örökség; kontinuitás és diszkontinuitás; kisebbségi csoportok közösségi szegregációja és percepciója; populista pártok és társadalmi mozgalmak; ifjúsági szubkultúrák, radikális/populista csoportok integrációja.

közül Jean-Claude Abric „központi mag elmélet”-ének („Central Nucleus Theory”, a továbbiakban: „CNT”) modelljét alkalmaztuk a szabad asszociációs kérdésekre adott válaszok elemzésére (Abric 1994). A CNT Serge Moscovici szociális reprezentáció általános elméletéhez (Moscovici 1976) kapcsolódó kiegészítő megközelítés, melynek elméleti és módszertani továbbfejlesztéséhez más kutatók (Verges, Gruimelli, Rouquette, Moliner, Morin) is hozzájárultak. A CNT feltevéseinek és téziseinek részletes ismertetését mellőzve, a továbbiakban az elmélet logikáját és a kapcsolódó módszertani keretet foglaljuk össze (Sá 1995).

A demokrácia szociális reprezentációjának empirikus vizsgálata során az asszociációs kérdésekre²⁵ adott válaszokat – pontosabban a három lehetséges választ – szemantikai szempontok alapján különböző csoportokba soroltuk. A központi mag identifikálásának módszertani lehetősége az a javaslat, amely szerint a központi kogníciókat mennyiségi és minőségi tulajdonságok jellemzik. A centrális elemek kvalitatív tulajdonságai közvetlenül a szociális reprezentáció elméletéből erednek és a központi helyzetet biztosítják. Ebben az értelemben egy adott kogníció azért központi, mert szoros kapcsolatban van a reprezentáció tárgyával, szimbolikus érték és asszociatív erő jellemzi. A koncepció szerint a centrális elemek kvantitatív tulajdonságai a kvalitatív jellemzők következményei, mivel a központi pozícióval rendelkező elemek „kiugrás”-ként (saliency) jellemezhetők: például milyen gyakran és/vagy azonnal mutatják a reprezentáció tárgyát, és hány kapcsolatot tartanak a reprezentáció más elemeivel (Moliner 1994).

Az általunk követett egyik konkrét empirikus módszer (Verges 1992) alapján az állapítható meg, hogy az alanyok legfeljebb három szóval (vagy értelmezhető narratív reagálással) asszociáltak a felkínált – esetünkben a demokrácia – szóra. Az asszociációkat a jelentések közötti hasonlóságok alapján szemantikai kategóriákba soroltuk. Az adatelemzés során két kritériumot használtunk: az előfordulási gyakoriságot, illetve a felidézés sorrendjét. A kettős elemzés alapja az volt, hogy a gyakrabban és gyorsabban felidézett kategóriák nagyobb valószínűséggel tartoznak a központi maghoz. A tulajdonságokat 1-től 3-ig súlyoztuk, annak megfelelően, milyen sorrendben idézték fel a kategóriákat (az

25 „Mi jut eszedbe elsőként, ha azt a szót hallod, hogy radikalizmus? Másodiként: / Harmadikként: “

alacsonyabb pont gyorsabb reagálást jelentett). Ha az átlagos gyakoriságot és az átlagos sorrendet vesszük alapul, akkor a kategóriákat a következő négy csoportba lehetett besorolni:

1. táblázat *Az asszociációs kategóriák csoportosítása gyakoriság és felidézési sorrend alapján*

1. csoport Átlag feletti gyakoriság Átlag alatti felidézési sorrend	2. csoport Átlag feletti gyakoriság Átlag feletti felidézési sorrend
3. csoport Átlag alatti gyakoriság Átlag alatti felidézési sorrend	4. csoport Átlag alatti gyakoriság Átlag feletti felidézési sorrend

A bal felső sarokban lévő kategóriák – a leggyakrabban előforduló és leggyorsabban reagált – nagyon valószínű, hogy a központi maghoz tartoznak. Ezzel szemben azok, amelyek a jobb alsó negyedben vannak – nagyobb valószínűséggel perifériális helyzetűek. A másik két negyedbe sorolt kategóriákat olyan perifériális kognícióknak tekinthetjük, amelyek szorosan kapcsolódnak a központi maghoz. Az elemezhető asszociációs válaszok első szintű kategorizálása során kialakított 33 tematikus csoport felhasználásával (összevonásával) 11 szemantikailag homogén²⁶ kategóriát képeztünk.

26 A szemantikailag homogén kategóriák és a hozzájuk tartozó asszociációs válaszok tematikus csoportjai: nem létező (nincs/nem létezik, jó lenne, kellene, még nincs itt az ideje, létezés bizonytalan); akarat (népakarat/közösségi akarat, többségi akarat, akarat, néphatalom/népuralom); többség (többség, többségi elv); közösség (nép/közösség, emberek, közös cselekvés, Magyarország); jog (jog, morál/erkölcs, történelem/görögök/Róma, elmélet); szabadság (szabadság, szólásszabadság, szabad); pozitív konnotáció (pozitív értékelés/viszony, esély/esélyek); negatív konnotáció (negatív értékelés/viszony, nem teljes/hiányos); konszenzus (összefogás, egyetértés); politika (politikai intézmény/szereplő); egyenlőség (egyenjogság, egyenlő) nem létező (nincs/nem létezik, jó lenne, kellene, még nincs itt az ideje, létezés bizonytalan); akarat (népakarat/közösségi akarat, többségi akarat, akarat, néphatalom/népuralom); többség (többség, többségi elv); közösség (nép/közösség, emberek, közös cselekvés, Magyarország); jog (jog, morál/erkölcs, történelem/görögök/Róma, elmélet); szabadság (szabadság, szólásszabadság, szabad); pozitív konnotáció (pozitív értékelés/viszony, esély/esélyek); negatív konnotáció (negatív értékelés/viszony, nem teljes/hiányos); konszenzus (összefogás, egyetértés); politika (politikai intézmény /szereplő); egyenlőség (egyenjogság, egyenlő).

A kialakított kategóriák közül öt (Nem létezik, Szabadság, Negatív konnotáció, Politika, Egyenlőség) esetben az asszociációk említése gyakrabban fordult elő, mint a teljes mintára jellemző átlag (78 említés), míg kilenc kategóriánál (Nem létezik, Akarat, Többség, Közösség, Jog, Pozitív konnotáció, Konszenzus, Politika, Egyenlőség) az említések sorrendjének (1 pont: elsőként, 2 pont: másodikként, 3 pont: harmadikként említett) átlaga kisebb, mint a minta-sorrend átlaga (0.224).

2. táblázat *Az asszociációs kategóriák képzése: említési gyakoriság és sorrend²⁷*

Asszociációs kategóriák	Említés (összes)	Rangsor
Válaszhiány	2070	4,492
Nem létezik	144	1,626
Akarat	70	0,079
Többség	8	0,008
Közösség	50	0,054
Jog	69	0,096
Szabadság	102	0,132
Pozitív konnotáció	35	0,047
Negatív konnotáció	100	0,119
Konszenzus	10	0,010
Politika	96	0,127
Egyenlőség	177	0,175
MINTA ÁTLAG	78	0,224

27 A két almintában összesen 3600 (600+600=1200 x 3) lehetséges választ olvashattunk volna. A meglehetősen sok (1570) tényleges válaszhiány mögött meghúzódó „nem tudom” vagy „nem akarok válaszolni” motivációkra nyilván nem tudunk válaszolni, de a különböző gyakorisággal (egy, kettő vagy három alkalommal nem reagált) jellemezhető válaszadóokra koncentrált elemzés újabb vizsgálati lehetőséget jelent.

Az említések gyakorisága és a sorrend-átlagok alapján a CNT modellt követve, négy csoportot képeztünk. Az ózdi és soproni fiatalok demokráciára vonatkozó szociális reprezentációjának központi eleme meglehetősen ellentmondásos, mivel a két liberális asszociáció (szabadság, egyenlőség) mellett az elutasítást is kifejező negatív tulajdonságok és minősítés (negatív konnotáció), valamint a szintén nem pozitívan értékelt politika (politika) tartozik az 1. csoportba (lásd a 3. táblázatot) tartozik. A szociális reprezentáció központi magjához kapcsolódó, ugyanakkor átmeneti, inkább perifériális szerepet betöltő két csoport (2. és 3. csoport) egyikében csak a demokrácia létezését megkérdőjelező asszociációk szerepelnek (nem léteznek). A harmadik, szintén átmeneti kategóriában a közösség működését koordináló joggal kapcsolatos asszociációk (jog) és a társas motivációkat leképező kifejezések (akarat) mellett a közösséget preferáló válaszokat (többség, közösség) olvashattunk. Az írott és íratlan társadalmi szabályok, valamint a társas lét asszociációi egy csoportban vannak a konfrontációt kerülő (konszenzus) és a demokráciához pozitívan viszonyuló (pozitív konnotáció) reagálásokkal. Mivel az egyértelműen perifériális pozícióban lévő asszociációs kategóriában (4. csoport) nem szerepel egyetlen asszociáció sem, a demokrácia szociális reprezentációja – az asszociációra vállalkozók körében – a fogalom nehezen változó, rögzült értelmezését valószínűsítik.

3. táblázat *Az asszociációs kategóriák és csoportosításuk*

csoportok	asszociációk
1. csoport: Átlag feletti gyakoriság + átlag alatti felidézési sorrend	szabadság, negatív konnotáció, politika, egyenlőség
2. csoport: Átlag feletti gyakoriság + átlag feletti felidézési sorrend	nem létezik
3. csoport: Átlag alatti gyakoriság + átlag alatti felidézési sorrend	akarat, többség, közösség, jog, konszenzus, pozitív konnotáció
4. csoport: Átlag alatti gyakoriság + átlag feletti felidézési sorrend	-

Az eredményeink szerint a fiatalok demokrácia-reprezentációja logikusan interpretálható struktúrába szerveződik. A demokrácia szociális reprezentá-

ciójában a központi mag látszólag ellentmondásos sajátosságának – a neutrális liberális asszociációs kategóriák (szabadság, egyenlőség) egy kategóriába tartoznak a demokráciát negatívan megítélő asszociációkkal (negatív konnotáció, politika) – egyik lehetséges magyarázata a fogalom liberalizmust elutasító interpretációja (Antiliberalis típus). A közvetítő funkcióval jellemezhető második csoport (Fikció típus) a demokrácia létezését kérdőjelezi meg, több esetben negatív minősítéssel együttjáró asszociációk alapján. A másik átmeneti csoportban a demokrácia pozitív megítélése a többségi és jogi megegyezéssel képviselthez kapcsolódik, de nem kizárt az akarat elemek érvényesülése sem (Közjog típus).

4. táblázat *Az asszociációs csoportok megoszlása (oszlop-százalékban)(*)*

	Teljes minta (N=1187)	Ózd (N=590)	Sopron (N=597)
1. csoport (core)/ ANTILIBERÁLIS	32	30	35
2. csoport (átmenet)/ FIKCIÓ	11	9	12
3. csoport (átmenet)/ KÖZJOG	18	16	19

(*): *Khi-négyzet próba: 4.118, p ≤ 0.05 ;
Cramer's V: 0.059, p ≤ 0.05*

A reprezentáció sajátossága, hogy meghatározó a fogalomhoz való inkább negatív viszonyulás: a központi mag (Antiliberalis típus) mellett az egyik közvetítő kategóriában (Fikció típus) is jelen van az elutasítás. Ez nem jelenti azt, hogy nincs a reprezentációnak a demokráciát pozitívan minősítő és elfogadó része: a másik közvetítő kategóriában (Közjog típus) a közösségi elemek egyrészt a jogi és konszenzuális alapú működésmódra vonatkozó reagálásokkal, másrészt pozitív jellemzőkkel és minősítésekkel együtt fordulnak elő.

A demokrácia szociális reprezentációját jellemző asszociációs csoportok megoszlása közel hasonló

a teljes mintában és a két almintában: mindhárom esetben a legnagyobb arányban a demokrácia értelmezésének antiliberális jellege a domináns, amit jóval kisebb arányban a pozitív jogi legitimitáció, majd a mintákat legkevésbé jellemző, a fogalom létezését megkérdőjelező asszociációkat képviselő kategória következik. A korábbi kutatások (Csákó 2007; Murányi 2010) eredményeihez hasonlóan, ezek az eredmények csupán jelzik, hogy a hétköznapi politikai és közéleti kommunikációban egységesnek vélt és közel azonos jelentéstartalommal felruházott demokrácia fogalmának interpretálása nem különbözik jelentősen az eltérő lakóhelyi környezetben szocializálódott és különböző szocio-kulturális körülmények között élő fiatalok körében.

A két városi minta között csak a reprezentáció magjának eloszlásában van szignifikáns eltérés: a soproni fiatalokra 5 százalékkal nagyobb arányban jellemző a liberális elvekhez és sajátosságokhoz kapcsolódó, a demokráciát negatívan megítélő asszociációk (4. táblázat).

Az ózdi fiatalok szignifikánsan kisebb arányú antiliberális demokrácia-preferálása meglepőnek tűnik, mivel a korábbi kutatások a demokrácia értelmezésének és a szocializációs környezet hátrányos, illetve előnyös jellege²⁸ szerinti fordított kapcsolatra utalnak.²⁹ Mivel magyarázható ez a nem várt eredmény? A survey vizsgálat nem erre a kérdésre próbált válaszolni, ezért csupán hipotetikus választ adhatunk, amely a kutatás későbbi, kvalitatív szakaszában³⁰ fogalmazódott meg. Az interjúk alapján az

28 A két város eltérő szocio-kulturális jellegét az objektív és szubjektív eredmények egyaránt jellemzik (csupán egy-egy példa: a 15-60 éves korcsoportban Ózdon 3.905 fő a regisztrált munkanélküliek száma, míg Sopronban 692 fő (KSH, 2011:12.3, illetve 1.8 százalék). Az ózdi mintában (N=569) 160 fő tartozik a roma kisebbséghez, míg a soproni mintában (N=553) csupán 14 fő (28.1, illetve 2.5 százalék). Az ózdi fiatalok 4 százaléka választotta azt, hogy családjuk kényelmesen, míg 26 százalékuk szerint nagyon nehezen él meg a jövedelméből. A soproni fiatalok körében 14, illetve 5 százalék a megfelelő arány).

29 2005-ben és 2008-ban 9. és 11. osztályos fiatalok mintáján lebonyolított kutatás, elvégzett elemzés egyik következtetése szerint „... a kulturális szempontból kedvező (gimnazisták, kvalifikált szülők) szocio-kulturális környezet a demokrácia értelmezésekkel való azonosulással, míg a kedvezőtlen kulturális környezet az értelmezési típusok elutasításával jár együtt” (Murányi 2010:53).

30 Sopronban és Ózdon 30-30 fiatallal készült félig strukturált interjú.

Ausztriában hosszabb-rövidebb ideig dolgozó (vagy ingázó), gyakorlatilag minden családban előforduló munkavállaló egyfajta referencia a fiatalok számára. Olyan referencia, aki nap mint nap azzal szembe-sül, hogy soha nem lesz (nem lehet) olyan, mint a „sógorok”: alárendelt munkát végez, nem fog (nem tud) beilleszkedni, nem tud házat/lakást venni. Ugyanakkor a hazai átlagnál jóval többet keres, jobban él. Mindezek generációkon keresztül érvényesültek, átadva az új generációknak azt a feszültséget, ami az előbb említett kettősségnek köszönhető. Ez leginkább az ismert kognitív diszsonancia-redukció elmélet (Festinger 1957) alapján értelmezhető: a tapasztalatok ellentmondanak az elvárt és vágyott elképzeléseknek és a diszsonancia – amely szorongással párosul – csökkentése várható. A vágy: gazdag osztráknak lenni, de magyarként; a tapasztalat: másodrendű „nempolgár”, presztízs nélküli munkás / gazdag magyarnak lenni. A szorongás feloldása a szabad gondolkodást és gyakorlatot preferáló liberalizmus elutasítása és demokráciával szembeni kritika támogatása. Vizsgálatunkban néhány kérdésre adott válaszok alátámasztják feltételezésünket, de nem igazolják. Ez egy következő kutatás feladata.

Felhasznált szakirodalom

- Abric, Jean-Claude 1994 Les représentations sociales: aspects théoriques. In Abric, Jean-Claude dir. *Pratiques sociales et représentations*. Presses Universitaires de France, Paris, 11-35.
- Bruszt László – Simon János 1992 A Nagy Átalakulás. Elméleti megközelítések és állampolgári vélemények a demokráciáról és a kapitalizmusról. *Politikatudományi Szemle*, 1:75-98.
- Csákó Mihály 2007 *Tizenévesek demokráciaképéről*. Előadás absztrakt. Politológus Vándorgyűlés, Pécs, 2007. június 22. oitk.tatk.elte.hu/sites/.../csm2007_Tizenevesek%20demokraciakerol_MPTkonf.doc
- Csákó Mihály – Murányi István – Sik Domonkos – Szabó Ildikó 2010 A családi politikai szocializációról. Vizsgálati szempontok egy empirikus kutatáshoz. *Társadalomkutatás*, 28. (4) December, 419-444.
- Dahl, Robert A. 1971 *Polyarchy: Participation and Opposition*. Yale University Press, New Haven.

- Erős Ferenc – Murányi István – Plichtová, Jana – Varga Rita 1997 A társadalmi átalakulás és a demokrácia szociális reprezentációja öt poszt-kommunista országban. *Politikatudományi Szemle*, 6. (4): 5-26.
- Festinger, Leon 1957 *A Theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press, Stanford, CA.
- Meier, Katja – Kirchler, Eric 1998 Social Representations of the Euro in Austria. *Journal of Economic Psychology*, (19) 6:755-774.
- Moliner, Pascal 1994 Les méthodes de repérage et d'identification du noyau des représentations sociales. In Guimelli, Christian (dir.) *Structures et transformations des représentations sociales*. Neuchâtel, Ed. Delachaud et Niestlé, 199-232.
- Moscovici, Serge 1976 *La psychanalyse, son image et son public*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Murányi István 2010 Tizenévesek előítéletessége és demokráciához való viszonya. *Új Ifjúsági Szemle*, (8) 1:47-60.
- Pennock, James Roland 1979 *Democratic Political Theory*. Princeton University Press, Princetown.
- Purkhardt, S. Caroline 1993 *Transforming Social Representations. A Social Psychology of Common Sense and Science*. Routledge, London – New York.
- Rueschemeyer, D. – Stephens, E. – Stephens, J. 1992 *Capitalist Development and Democracy*. Polity Press, Cambridge.
- Pollock, Gary – Pilkington, Hilary 2012 *The MYPLACE Case Study Approach: A discussion paper*. 21st February, 2012 Web < http://www.fp7-myplace.eu/resources_general.php >
- Thomassen, J. 1995 Support for democratic values. In H. D. Klingemann – D. Fuchs eds. *Citizens and the state*. Oxford University Press, Oxford.
- Sabine, G. H. 1952 The Two Democratic Traditions. *Philosophical Review*, 61:451-74.
- Sá, Celsio Pereira de 1995 *The Central Nucleus Approach to Social Representations*. Paper was presented in the XXV Interamerican Congress of Psychology, San Juan de Puerto Rico. <http://www2.lse.ac.uk/methodologyInstitute/pdf/QualPapers/CELISO-Core-periphery.pdf>
- Sik Domonkos 2016 A radikalizmus inkubációja Magyarországon – Sopron és és Ózd esete. *Metszetek* (5) 3. http://metszetek.unideb.hu/a_radikalizmus_inkubacioja_magyarorszagon_sik_domonkos_2016_03
- Simon, János 1996 A demokrácia értelmezése a posztkommunista országokban. *Szociológiai Szemle*, (1):113-156.
- Szabó Ildikó – Örkény Antal 1998 *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Alapítvány, Budapest.
- Szabó Andrea – Kern Tamás 2011 A magyar fiatalok politikai aktivitása. In Bauer Béla – Szabó Andrea szerk. *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 37-80.
- Vanhanen, T. 1990 *The Process of Democratization. A Comparative Study of 147 States, 1980–1988*. New York, Crane Russak.
- Verges, Pierre 1992 L'évocation de l'argent: une méthode pour la définition du noyau central d'une représentation. *Bulletin de Psychologie* (45) 405:203-209.
- Vincze Orsolya – Köváriné Somogyvári Ildikó 2003 A nemzeti identitás reprezentációja a sikeres történelmi regényekben. *Magyar Tudomány* (47) 1:58-6.